

Оксана Зорич

ГРОМАДСЬКИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ АНТИУКРАЇНСЬКІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

У статті охарактеризовано роль української та міжнародної громадськості у протидії антиукраїнській інформаційній війні. З'ясовано основні виклики для розвитку суспільної солідарності та громадянської активності в Україні. Визначено базові меседжі щодо протидії антиукраїнській пропаганді.

Ключові слова: *інформаційна війна, суспільна солідарність, антиукраїнська пропаганда.*

Oksana Zorych. Public resistance against anti-Ukrainian information warfare.

The article defines the role of Ukrainian and international community in resistance against anti-Ukrainian information warfare. The author stresses the main challenges for the development of social solidarity and civic activity in Ukraine, characterizes the key messages against anti-Ukrainian propaganda.

Key words: *in formation warfare, social solidarity, anti-Ukrainian propaganda.*

*Жоден мирний договір не повинен вважатися таким,
якщо під час його укладення таємничо зберігається підстава
для майбутньої війни
І. Кант «До вічного миру»*

Російсько-український конфлікт, що вже понад рік триває в Донбаському регіоні, має два базові виміри: реальний та

віртуальний. Упродовж 2014–2015 років українці стали свідками, з одного боку, прямого військового вторгнення на територію суверенної держави, з іншого – жертвою безпрецедентної антиукраїнської пропаганди. Саме тому події, що ескалувалися 2014 року, дістали назву гібридної війни. Інформаційний компонент цієї війни є надзвичайно вагомим та визначальним як для перебігу конфлікту, так і для реагування на нього громадськості в Україні й поза її межами.

Як зазначив український письменник та публічний діяч Ю. Андрухович, «конфлікт на Донбасі – це насправді війна культур. Їхня називається «русский мир», а наша «Вільна європейська Україна» [1]. Характерною особливістю антиукраїнської інформаційної війни стало те, що проти України було застосовано весь арсенал технології репресивного дискурсу – засоби масової інформації послідовно відкидали усі факти, які суперечили офіційній версії Кремля щодо трактування політичних подій в Україні. Принципова поверховість у висвітленні конфлікту на Донбасі стала своєрідним алібі навіть для всесвітніх медіа, чий авторитет не піддавався сумніву. Так, наприклад, британська корпорація BBC наголошувала на коректності поняття «громадянська війна» щодо характеристики подій на Донбасі. Відповідне трактування BBC офіційно використала у відповідь на скаргу журналіста О. Северина, яку він розмістив на власній сторінці у Facebook. «Ми розуміємо, що ви вважаєте невідповідним застосування терміна «громадянська війна» для характеристики ситуації в Україні... Тим не менш, бойові дії українців проти українців за майбутнє своєї країни є досить масштабними, щоб виправдати використання цього терміна» [2]. Разом з тим, на сьогодні жодний міжнародний документ, що стосується подій в Україні, не містить терміна «громадянська війна».

Таким чином, без прямого оголошення війни українська нація стала жертвою потужної російської експансії, передовсім у форматі активної роботи антиукраїнської пропагандистської машини, на яку, за свідченням В. Зеленіна, українського експерта з інформаційних технологій, «Москва витрачає 5 мільйонів доларів щодня» [3].

Широкі кола української громадськості – професійні спілки, громадські організації, волонтерський рух, представники ЗМІ,

неформальні об'єднання зіштовхнулися із гранично низьким рівнем готовності суспільства до відстоювання власної єдності в межах однієї держави та некритичним сприйняттям подій на Донбасі. Ситуація ускладнювалася тим, що стимулювання внутрішніх суперечностей між представниками різних регіонів країни відбувалося не тільки ззовні, але і з середини України численними прихильниками російського геополітичного протекторату. Панічні настрої, які активно насаджувалися через засоби масової інформації, культивували нераціональне сприйняття реальності. Громадськість переважно виступила не стільки активним суб'єктом контрпропаганди, скільки пасивним реципієнтом інформаційних атак на Україну. Неготовність нації до консолідованої роботи щодо протидії антиукраїнській інформаційній війні стала однією з причин поглибленої дезінтеграції українського суспільства.

Разом з тим, важливо, що українські громадяни чітко усвідомили роль Російської Федерації у дестабілізації ситуації на Сході України. Соціологічне опитування, проведене Центром Разумкова з 6 по 12 березня 2015 року, засвідчило, що, відповідаючи на питання «Як Ви оцінюєте позицію Росії в конфлікті на Сході України?», 71,8% українців визнали Росію державою-агресором, стороною конфлікту, лише 8,4% були переконані, що Росія не причетна до подій на Сході України, не є стороною конфлікту, 19,8% опитаних не визначилися з відповіддю [4]. Отже, російська експансія в Україні має очевидний характер для переважної більшості українських громадян. Проте нез'ясованими залишаються механізми прямої та опосередкованої протидії громадськості в антиукраїнській інформаційній війні.

Вагомим чинником у контрпропагандистській роботі в інформаційному контексті є активна взаємодія держави та громадського сектору, що в демократичних країнах мають взаємний вплив та підзвітні один одному, чим забезпечують збалансовану систему стримувань та противаг у системі інформаційної безпеки держави. Так, представники громадськості контролюють владу з питань, що становлять суспільний інтерес, а також активно впливають на процес вироблення та прийняття політичних рішень. У свою чергу, державні посадовці враховують у політичних орієнтаціях суспільні настрої та співпрацюють із представниками громадського сектору задля

збереження балансу лояльності у соціумі, забезпечуючи державно-громадське партнерство. В Україні ці практики не є усталеними. Суспільство з часів розвалу Радянського Союзу залишається значною мірою маргіналізованим та деморалізованим. Компенсують це лише окремі ініціативи волонтерів, журналістів, публічних осіб, які спрямовують свою роботу на демістифікацію української історії, творення єдиного культурного простору для українців, налагодження каналів двосторонньої комунікації між владою та громадянами, творення позитивного іміджу України у світі. Як зазначав директор соціологічної служби Центру Разумкова А. Биченко, «дедалі більше людей готові брати відповідальність на себе і діяти самостійно, не оглядаючись на державу. Найяскравішим втіленням цієї тенденції стало відновлення армії силами добровольців і волонтерів. У багатьох сферах люди все менше розраховують на владу і роблять щось самі... на цьому етапі прогресивність і рівень розвитку суспільства випереджає прогресивність і розвиток державного апарату. І, швидше за все, суспільство підтягне рівень державного управління до своїх значно збільшених і усвідомлених потреб» [5]. Цю тенденцію до партикулярної участі в громадському житті підтвердив, зокрема, і Ю. Андрухович: «Я ж натомість дію майже винятково індивідуально. Я, можливо, теж активіст, але не громадський, а індивідуальний... Це така паралельна дипломатія, робота з громадською думкою західних країн. Ми ж так чи сяк будемо разом, тому на їхню громадську думку обов'язково треба впливати» [1].

Однак ця «паралельна дипломатія» не є панацеєю для більшості українців, як засвідчують дані соціологічного опитування «Протидія російській пропаганді в регіоні конфлікту» [6], яке було проведене з 26 по 28 лютого 2015 року Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення громадської організації «Телекритика». Дослідження репрезентувало громадську думку міського населення в п'яти областях: Харківській, Одеській, Херсонській, Донецькій та Луганській (включно з районами, що на момент опитування не контролювалися українською владою). Як засвідчило дослідження, основним джерелом інформації про стан справ в Україні для мешканців південно-східних регіонів є телебачення: 83% дізнаються новини з програм загальнонаціональних каналів. Близько третини респондентів стверджують, що

можуть приймати російський канал «РТР», такий самий показник у «НТВ» та «ОРТ», «РБК» «ловлять» 17%. Мешканці підконтрольних Україні територій вважають українські джерела в цілому скоріше правдивими, російські – упередженими та необ'єктивними. Представники територій «ДНР-ЛНР» дотримуються протилежної точки зору. Тож російська пропагандистська машина впевнено перемагає на тимчасово окупованих територіях Донбасу. У інших південно-східних регіонах найбільш провокативні меседжі російської пропаганди не користуються підтримкою. Так, найменш популярним є твердження про те, що Майдан – це фашистський переворот. З ним погоджуються 27% і не погоджуються 54% респондентів. Разом з тим, оцінка наслідків Майдану в регіоні конфлікту досить песимістична. Переважна більшість, 66% респондентів, вважає, що головними наслідками Майдану є анексія Криму, збройне протистояння на Донбасі та економічна криза в Україні, не погоджуються з цим тільки 15%. Незважаючи на розчарування українською владою, ідеї сепаратизму на територіях, підконтрольних Україні, не набули масової підтримки. 84% опитаних вважають, що Донбас має залишитися в складі України. У «ДНР-ЛНР» 50% респондентів бажають відділитися, 50% готові розглянути можливість лишитися за умови зміни статусу цієї території [6]. Тож громадська оцінка перспектив розвитку української державності є дуже суперечливою.

Водночас в Україні динамічно формується громадське середовище, яке здійснює окремі важливі заходи з протидії антиукраїнській інформаційній війні. Так, український кризовий медіа-центр став ініціатором запуску у березні 2015 року інформаційного сайту UKRAINE UNDER ATTACK [7], на якому акумулюється перевірена інформація про російську агресію в Криму та на частині Донбасу. Фальшивки російської пропаганди проти України також публікують авторитетні ЗМІ, як, наприклад, «Радіо Свобода», на сайті якого можна знайти фото та відео підтвердження фейків російської пропаганди, зокрема таких, як демонстрація телеканалом «Світ 24» «біженців» з України, які насправді є біженцями з Косово, або ж поширений у соціальних мережах фейк про те, що у місті Тернополі проходив мітинг щодо воз'єднання з Польщею, хоча насправді це був антиурядовий мітинг у Варшаві [8].

Громадські ініціативні групи теж активно долучаються до боротьби із дезінформацією щодо України. Так, 21 червня 2015 року під офісом Служби безпеки України в Києві пройшов мітинг «зомбі»-активістів, які протестували проти поширення в Україні газети «Весті». Мета акції, за словами організаторів, полягала в тому, щоб привернути увагу суспільства до проблеми існування російської пропаганди в Україні, зокрема, під виглядом проросійської газети «Весті». «Точкові» заходи також застосовуються щодо антиукраїнських пропагандистів у ЗМІ. Так, 1 липня 2015 року з України депортували пропагандистку російського «Первого канала» з причини «деструктивної антиукраїнської діяльності» [9].

Одна з ключових цілей інформаційної агресії проти України – послабити почуття патріотизму, належності до однієї історико-культурної традиції українства, культивувати дистанціювання та апатію щодо проблем національного масштабу та сприяти підриву авторитету української держави як в очах українських громадян, так і у всьому світі. Саме тому особливо важливим механізмом громадської протидії українофобській інформаційній війні є волонтерський рух, який об'єднує людей доброї волі, що працюють в умовах мілітаризованих районів Донбасу та, керуючись ідеалами патріотизму та гуманності, виконують важливу роботу в місцях кровопролиття – забезпечуючи українців необхідними ресурсами для виживання та встановлення миру на тимчасово окупованих територіях.

Волонтерський рух також є безпрецедентно важливим суб'єктом популяризації символічних вимірів українства. Так, наприклад, лише у 2014 році громадські активісти у різних населених пунктах провели численну кількість проукраїнських заходів, що були присвячені національному вбранню (паради вишиванок), національному прапору (автопробіги, вивішування прапорів на балконах будинків, перефарбування у кольори національного прапора мостів та інших елементів міської інфраструктури), ідеї національної єдності та непорушності кордонів України (флешмоб «Карта України», що потрапив у національну Книгу рекордів). У соціальних мережах, зокрема, був оприлюднений ще один особливий флешмоб: мешканці Криму, Слов'янська та інших

міст Сходу України фотографували свої паспорти з написом «Врятуйте людей Донбасу» або «Крим – це Україна» [10].

Тож реагування громадськості на вияви українофобської пропаганди містять цілком конструктивні, націотворчі ідеї культивування патріотичних почуттів та належності до однієї спільноти українців. Однак російська інформаційна війна оперативно реагує на проукраїнські акції та змінює основні меседжі, спрямовані на формування негативних стереотипів серед громадян України. Так, авторитетне британське видання «The Economist» в матеріалі «Альтернативна реальність» [11] відзначає нову тактику російської пропаганди, аналізуючи риторику Кремля щодо України. Якщо раніше Україна замальовувалася як неонацистська держава, солдати якої спалюють села та розпинають дітей на Сході країни, то останнім часом риторика змінилася – в російських ЗМІ Україна зображується як держава-невдаха, яка не може повернути свої борги та порушує норми міжнародного права, через що змушує панікувати своїх західних партнерів. «Щоб запобігати цим впливам, українські ЗМІ мають, нарешті, говорити не лише про Донбас і Крим – а для Донбасу і Криму, – вважає програмний директор громадської організації «Телекритика» Р. Шутов. – Стати засобами масової інформації всієї України, створювати такий інформаційний продукт, який відповідає потребам громадян на цих територіях» [12]. Тож передовсім журналісти мають позбуватися «мови» ворожнечі у своїх інформаційних матеріалах, давати стримані, не емоційні, а раціонально обґрунтовані оцінки подій на Донбасі, піддаючи інформацію систематичній перевірці, не допускаючи формування негативних стереотипів щодо мешканців тимчасово окупованих територій.

Разом із тим, у самій Росії адептів антиукраїнської інформаційної війни відзначають публічними нагородами. Так, відома різко пропагандистською спрямованістю телепрограма «Вести недели» та її ведучий Д. Кісельов отримали у 2015 році російську телевізійну премію «Тєфі» в номінації «Інформаційна програма». У категорії «Ведучий інформаційної програми» ці нагороди здобули журналісти телеканалу «Росія-1» М. Сіттель і А. Кондрашов, які репрезентують головний випуск щоденної програми «Вести» [13].

На тлі громадського захоплення російськими медійними журналістами в самій Росії світова громадськість з дедалі більшим занепокоєнням висловлюється щодо інформаційної війни, яку розгорнула Росія не тільки в самій Україні, а і у світовому інформаційному просторі, нарощуючи агресивну риторичку.

Так, у березні 2015 року європейські лідери звернулися до Верховного представника Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Ф. Могеріні з проханням розробити план протидії російській пропаганді, яка посилилася у контексті конфлікту в Україні. Паралельно із офіційними урядовими контрпропагандистськими ініціативами відомі світові інтелектуали теж не залишилися осторонь проблематики інформаційної війни. У квітні 2015 року знаний публіцист, старший науковий співробітник Інституту Legatum П. Померанцев виступив із заявою щодо російської пропаганди. Він заявив, що «Росія намагається переконати світ у тому, що гарантії США щодо колективної безпеки є порожніми, а метою російських ЗМІ є не показати правоту РФ, а дезорганізувати і деморалізувати Захід», водночас П. Померанцев зазначив, що «є кілька методів, які допоможуть подолати російську дезінформацію. Зокрема, це захист інформаційного простору від фейків, поширюваних російськими медіа, сприяння медіа освіченості суспільства, запровадження антикорупційних мереж, підтримка якісної журналістики в Центральній і Східній Європі, підтримка незалежних російських ЗМІ та допомога росіянам з альтернативним баченням своєї країни» [14].

Міжнародна громадськість дедалі більше стає активним співучасником інформаційної протидії російській пропагандистській системі: так, у Литві товари, які рекламувалися на російському телебаченні, позначали «коларадськими» наклейками із написом «Не купуй кремлівську пропаганду» [15] з метою недопущення зростання прибутків від рекламних кампаній, які отримують російські ЗМІ. Крім того, важливим інструментом громадського спротиву пропагандистській дезінформації є публічні демарші відомих журналістів щодо редакційної політики російських ЗМІ. Так, американська журналістка Е. Уолл у березні 2014 року в прямому ефірі звільнилася з каналу Russia Today на знак протесту проти російської агресії в Україні. Вона зазначила,

що на час війни в Україні фінансований Росією телеканал RT був мобілізований як інструмент пропаганди [14]. Його використовували як маніпулятивну зброю, щоб люди сприймали офіційну версію Кремля щодо трактування подій в Україні як єдино вірну версію реальності. Водночас, головний редактор німецького видання Bild Онлайн Дж. Рейчелт наголошувала, що практика інтерпретації конфлікту в Україні як «Bürgerkrieg» (громадянської війни) є яскравим прикладом злагодженої та ефективної пропагандистської машини. «Більшість німецьких видань, у тому числі і моє, саме так робить. Але в Україні немає громадянської війни. Цей термін прямо запускає путінська пропагандистська машина, яка показує війну як внутрішнє питання України, але не як акт агресії. Називати такі дії «громадянською війною» – це значить принижувати націю, яку атакували, принижувати наших читачів та нашу професію. У наших публікаціях – не місце для мови пропаганди. Пропаганда продовжує війни. Пропаганда є притулком для вбивства. Пропаганда руйнує свободу преси» [16].

Аналізуючи процеси повільної національної самоідентифікації на тлі зростаючої ангажованості національних та міжнародних ЗМІ, варто зазначити, що вони значною мірою пов'язані зі зростаючою віртуалізацією політичного життя, примноженням ефемерних, інсценізованих форм здійснення політики, коли боротьба за політичну владу та її підзвітність перед громадянами переводиться у розважальний, споглядально-некритичний режим, який значною мірою культивує естетичний компонент політичних практик, виводить на перший план оцінку політичної комунікації, зважаючи на її видовищність та навіть азартність. У цьому контексті політика все більше синтезується із практиками мімікрії. Це, у свою чергу, призводить до мінімізації раціонального судження про політичну сферу загалом та виключення можливості активної участі громадян у формуванні напрямів соціального розвитку.

Зважаючи на поточні виклики та загрози антиукраїнської інформаційної війни, задля створення умов для неупереджених, всебічно вільних джерел масової інформації в Україні необхідно: розвивати незалежні ЗМІ, здійснювати постійний моніторинг інформаційного простору, особливо – російськомовних ЗМІ, виявляти фейки та оприлюднювати спростування необ'єктивної

інформації; впроваджувати проекти з громадянської освіти, які б розвивали критичне сприйняття громадськості щодо зовнішньої дезінформації та сприяли виробленню альтернативної, не ангажованої візії політичних подій в Україні; популяризувати український інтелектуальний продукт – кіно, літературу, живопис тощо, стимулюючи появу об'єднаного інтересу громадян до здобутків національної культури та формування культуроцентричного, а не політизованого громадянського суспільства; збільшити обсяг російськомовного контенту, орієнтованого на забезпечення інформаційних потреб мешканців тимчасово окупованих територій та інших Інтернет-користувачів, що таким способом отримують доступ до альтернативної інформації про перебіг конфлікту на Сході України.

1. Андрухович Ю. Конфлікт на Донбасі – це насправді війна культур / Юрій Андрухович // Українська правда. – 2 березня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2015/03/2/190102/view_print/

2. Корпорація ВВС наполягає, що конфлікт на Донбасі є «громадянською війною» // Українська правда від 2.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/07/2/7073199/?attempt=1>

3. Інформаційна війна Росії: чи можлива ефективна протидія? // Польське радіо, ефір від 13.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/39/Artykul/193547>

4. Соціологічне опитування «Як Ви оцінюєте позицію Росії в конфлікті на Сході України?» // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1024

5. Биченко А. Відмінності між Заходом і Сходом України поступово зникають [Електронний ресурс] / А. Биченко // Центр Разумкова. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2015/03/2/190102/view_print/http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=1240

6. Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhiv_rosiyskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologi_chne_opituvannya/

7. Україна під прицілом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukraineunderattack.org

8. Фальшивки російської пропаганди проти України // Радіо Свобода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/media/photogallery/25422026.html>

9. З України депортували пропагандистку російського «Первого каналу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/139839>

10. Патріотичні флешмоби: кожен висловлює любов до України по-своєму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gurt.org.ua/news/recent/23267/>

11. Вже не «фашисти»: російська пропаганда змінює терміни щодо українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donecknovosti.com/ukraina-mir/vzhe-ne-fashisti-ros-iska-propaganda-zm-.html>

12. ГО «Телекритика» представила рекомендації з протидії російській пропаганді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.media-sapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/go_telekritika_predstavila_rekome_ndatsii_z_protidii_rosiyskiy_propagandi/

13. Тэфі. Индустриальная телевизионная премия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tefitv.ru/category/nomination/nomination-2015/>

14. Світ проти кремлівської пропаганди: Mythbusters, бойкот RT та «антиколарадські» наклейки // Тиждень UA від 15.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/135174>

15. У Литві російські товари стали позначати колорадським жуком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/news/152530.V-Litve-rossiyskie-tovari-stali-pomechat-koloradskim-zhukom.uk>

16. Огляд преси // Громадське ТБ від 29.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hromadske.tv/world/prezident-vzyavsvya-za-ukrayinskikh-oligarkhiv-ogly/>